

Європейські стандарти

Щодо видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення

Н. М. Ахтирська

кандидат юридичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення діяльності Вищої кваліфікаційної комісії Національної школи суддів України

У статті проаналізовано підстави для видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Прийняття законодавства, що відповідає європейським стандартам, потребує розширеного тлумачення змісту закладених принципів щодо дотримання прав людини. На підставі вивчення практики Європейського суду зроблено висновок про використання у якості джерел доказової інформації звітів Департаменту юстиції США, Комітету по боротьбі з катуваннями, організації «Міжнародна амністія» тощо.

Ключові слова: видача особи, яка вчинила правопорушення, підстави для видачі.

В статье проанализированы основания для выдачи лиц, совершивших уголовные правонарушения. Принятие законодательства, отвечающего европейским стандартам, требует расширительного толкования содержания положенных в основу принципов соблюдения прав человека. На основании изучения практики Европейского суда сделано вывод об использовании в качестве источников доказательственной информации отчетов Департамента юстиции США, Комитета по борьбе с пытками, организации «Международная амнистия» и т. д.

Ключевые слова: выдача лица, совершившего правонарушение, основания для выдачи.

In article the bases for delivery of the persons who have made offenses are analyzed. Adoption of the legislation measures up to the European standards, demands broad interpretation of the content of the principles of observance of human rights been the basis. On the basis of studying of practice of the European court it is made a conclusion about use as sources of evidentiary information of reports of Department of justice of the USA, Committee on fight against tortures, the International Amnesty organizations, etc.

Keywords: *delivery of the person who has made an offense, the bases for delivery.*

Стрімкий розвиток політичних та правових змін в Україні, які створюють новітні механізми врегулювання суспільних відносин, дієві правові важелі для вирішення конфліктних ситуацій, стикається з певними перепонами на шляху реалізації, втілення закладених ідей в життя. Підписанням Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом влада продемонструвала своє прагнення втілити волю народу щодо впровадження в Україні європейських стандартів.

Одним з напрямів цього процесу є суттєві зміни в чинному законодавстві, а особливо в практиці його застосування. Однак прийняті закони застосовуються, тлумачаться без зміни правової ідеології, що й призводить до прикрих помилок. На відміну від точних наук, де зміна формули або елементів хімічного складу дає раптовий лабораторний результат, зміни в суспільних відносинах не відбуваються знеацька через законодавчу ініціативу, оскільки результат залежить від обізнаності, свідомості суб'єктів, сфокусованості на певних принципах, критеріях, цілях.

Особливого значення набувають правовідносини, які стосуються міжнародного співробітництва. В Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 р.

грунтовно визначено порядок видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (гл. 44), але практика застосування норм є не одноставною, що зумовило необхідність проаналізувати проблеми та запропонувати шляхи вирішення.

Інститут видачі правопорушників не є новелою, його дослідженню присвячені наукові розвідки плеяди вчених, зокрема, у галузі міжнародного права та кримінального процесуального права, серед яких відомі фахівці І. П. Біщенко, В. Г. Буткевич, Р. М. Валєєв, А. Н. Галєнська, Г. В. Ігнатєнко, І. І. Карпєць, І. І. Лукашук, Є. Г. Ляхов, А. А. Моджорян, Д. П. Нікольський, В. П. Панов, С. В. Черниченко, В. П. Шупилов. В аспекті міжнародного співробітництва заслуговують на увагу наукові опрацювання проблем видачі осіб, які вчинили правопорушення, С. М. Вихриста [1] та Л. А. Філяніної [2]. Однак ці дослідження були проведені до набуття чинності нового законодавства, практика застосування якого поставила нові завдання, зокрема, визначити порядок перевірки судом заяви особи, яка підлягає видачі, щодо її побоювань зазнати жорстоке поводження чи покарання в запитуючій країні.

Питання видачі (екстрадиції) регулюються як внутрішнім правом, так і міжнародними угодами – двосторонніми та багатосторонніми. Видача є суверенним правом кожної держави. Обов'язок екстрадиції виникає у неї лише на підставі взятих на себе міжнародних зобов'язань. Європейська конвенція про видачу правопорушників (далі – Конвенція) [3] передбачає низку підстав для відмови у видачі правопорушника: 1) видача не здійснюється, якщо правопорушення, у зв'язку з яким вона запитується, розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення або правопорушення, пов'язане з політичним правопорушенням. Таке ж правило застосовується

ся, якщо запитувана сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної приналежності чи політичних переконань; вбивство або замах на вбивство глави держави або члена його сім'ї не вважається політичним правопорушенням (ст. 3).

Додатковий протокол (1975 р.) [4] вніс уточнення до Конвенції, вказавши, що для цілей застосування ст. 3 політичні правопорушення не включають: а) злочини проти людства, зазначені в Конвенції про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього, яка була ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р. [5]; б) порушення, зазначені у ст. 50 Конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях [6], ст. 51 Конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, із складу збройних сил на морі [7], ст. 130 Конвенції про поведження з військовополоненими та ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [8]; в) будь-які аналогічні порушення законів війни, діючих на час набрання цим Протоколом чинності, і існуючих на цей час звичаїв війни, які не передбачені у вищезазначених положеннях Женевських конвенцій (ст. 4).

Додатковим протоколом були також внесені доповнення до Конвенції, сутність яких полягає в тому, що видача особи, щодо якої було постановлене остаточне судове рішення в третій державі, яка є договірною стороною Конвенції, за одне правопорушення (або декілька правопорушень), у зв'язку з яким був зроблений запит про видачу, не здійснюється: а) якщо вищезгаданим судовим рішенням вона була виправдана;

б) якщо термін ув'язнення або інший захід, який був їй призначений: в) був відбутий повністю; г) повністю, або у невиконаній його частині, не відбувався через помилування чи амністію; г) якщо суд визнав правопорушника винним, але без призначення міри покарання. Однак у зазначених перерахованих випадках видача правопорушника може здійснюватися: а) якщо правопорушення, у зв'язку з яким було постановлене судове рішення, було вчинене проти особи, установи або будь-якого майна, що має публічний статус в запитуючій державі; б) якщо особа, щодо якої було постановлене судове рішення, сама мала публічний статус у запитуючій державі; в) якщо правопорушення, у зв'язку з яким було постановлене судове рішення, було вчинене повністю або частково на території запитуючої держави або у місці, яке розглядається як її територія. Видача не здійснюється, якщо відповідна особа, згідно із законодавством запитуючої або запитованої Сторони, не підлягає переслідуванню чи покаранню у зв'язку із закінченням строку давності (ст. 10).

Згідно з Другим додатковим протоколом [9], за правопорушення, пов'язані з податками, зборами, митом та валютою, видача здійснюється між договірними сторонами відповідно до положень цієї Конвенції, якщо правопорушення, за законодавством запитованої сторони, відповідає правопорушенню такого ж самого характеру. У видачі правопорушника не може бути відмовлено на підставі того, що законодавство запитованої сторони не передбачає таких самих податків чи зборів або не регулює податки, збори, мито або валюту таким же чином, як законодавство запитуючої сторони. Також було доповнено ст. 2 положенням про те, що право видачі застосовується до правопорушень, які караються тільки грошовими стягненнями. Однак

Україна при ратифікації заявила, що хоч її законодавство і відповідає пунктам «а» та «б» і не містить положень, що суперечать пункту «в» ст. 1 цього Протоколу, вона не приймає його гл. I і залишає за собою право вирішувати відповідно до неї в кожній окремій справі задовольняти чи не задовольняти запит про видачу правопорушника. Україна здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням.

Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» (в редакції від 25.06.2011р.), передбачив додаткові умови підстави для відмови у видачі. Україна залишає за собою право не здійснювати видачу, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю (п. «а» ст. 1.) [10].

Вказані правила досить ефективно застосовувалися судами при прийнятті рішення про видачу осіб, які вчинили злочин. Проте зміна правової парадигми – визнання верховенства права, а не закону – зобов'язує керуватися, окрім чинного та міжнародного законодавства, яке буквально тлумачить алгоритм дій, низкою інших конвенційних принципів, скерованих на захист прав людини. Необхідність такого підходу була продемонстрована Європейським судом з прав людини, який рекомендував призупинити екстрадицію з України громадянина Осмаєва, який обвинувачувався у підготовці замаху на Президента Російської Федерації. У скарзі, направленій до Європейського суду, адвокати зазначили, що в Росії Осмаєв може зазнати катувань та нелюдського поводження. Згідно з правилом 39 «Тимчасові заходи» Регламенту суду,

Палата або, коли це доцільно, її голова може – на прохання сторони чи будь-якої іншої заінтересованої особи або з власної ініціативи – вказати сторонам, який тимчасовий захід, на їх думку, слід вжити в інтересах сторін або в інтересах належного провадження у справі [11].

Отже, логічно у представників судового корпусу виникло питання, чим варто керуватися під час прийняття рішень у подібних випадках, коли попри наявність ратифікованих міждержавних угод, надісланих відповідних документів, особа, яка підлягає видачі, без надання будь-яких доказів висловлює побоювання за своє життя за умови її видачі запитуючій державі.

Аналіз підстав для відмови у видачі (екстрадиції) правопорушника умовно можна класифікувати за критерієм міри свободи запитуваної сторони при прийнятті рішення, а саме на імперативні (обов'язкові) та диспозитивні (ситуативно – обумовлені). При відмові особи від добровільної екстрадиції на територію запитуючої сторони та обґрунтуванні такого рішення порушеннями прав людини, політичними переслідуваннями, ігноруванням абсолютної заборони катування державою та побоюваннями за своє життя доцільно ретельно перевірити обґрунтованість тверджень і визначити міру реальної загрози правам та свободам вказаної особи. Враховуючи те, що Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» передбачено застосування судами під час кримінального провадження при розгляді справ Конвенції про права та основоположні свободи людини та практики європейського суду як джерела права (ст. 17) [12], то при вирішенні зазначеного питання про видачу доцільно враховувати позицію Європейського суду.

У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини визнає такі джерела,

до яких варто звертатися під час розгляду запиту про видачу особи, яка вчинила правопорушення:

1) звіт Комітету ООН проти катувань (Committee Against Torture) – виконавчий орган Організації Об'єднаних Націй, який здійснює нагляд за виконанням Конвенції проти катувань щодо дотримання прав людини в запитуючій стороні;

2) звіт Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, у разі необхідності, захисту таких осіб від катувань чи нелюдського або такого, що принижує їхню гідність, поводження чи покарання, щодо дотримання прав людини в запитуючій стороні;

3) звіти неурядових організацій Human Rights Watch та Amnesty International (Міжнародна амністія) щодо дотримання прав людини в запитуючій стороні;

4) звіт Департаменту США про дотримання прав людини в запитуючій стороні;

5) рішення Європейського суду у справах проти держави (запитуючої сторони).

Так, рішенням у справі «Байсаков та інші проти України» [13] Європейський суд зауважив, що саме суд має з'ясувати, чи існує реальний ризик поганого поводження із заявниками (п. 48), а також, що, за інформацією про стан прав людини в Казахстані, отриманою від Комітету ООН проти тортур, організації «Х'юмен Райтс Вотч» і Міжнародної амністії, є чимало достовірних повідомлень про застосування правоохоронними органами в Казахстані катувань, про їхнє жорстоке поводження із затриманими, узвичаєну практику побиття та застосування сили до підозрюваних у кримінальних злочинах з метою отримання зізнань. У всіх згаданих доповідях однаково вказується на дуже погані умови тримання ув'яз-

нених, зокрема на переповненість камер, незадовільне харчування та незабезпечення хворих лікуванням (п. 49). У справі «Солдатов проти України» [14] Європейський суд посилається на Щорічну доповідь про ситуацію з правами людини у країнах світу за 2006 р., оприлюдненій Державним департаментом США 6 березня 2007 р.

Але ризик жорстокого поводження чи покарання має бути обґрунтований не лише загальними даними із вказаних джерел. Так, у рішенні в справі «Шарипов проти Росії» [15] Європейський суд вказав, що екстрадиція заявника до Казахстану не потягне порушень ст. 3 Конвенції. Європейський суд відмітив, що з питань загальної ситуації в запитуючій країні надавалося особливого значення свідченням, одержаним в останніх доповідях незалежних міжнародних організацій з захисту прав людини. У той же час Європейський суд дійшов висновку, що сама по собі можливість жорстокого поводження в зв'язку з нестабільною ситуацією в запитуючій країні не призводить до порушення ст. 3 Конвенції, і що у тих випадках, коли наявні джерела інформації описують загальну ситуацію, твердження заявника у конкретній справі повинні бути підкріплені іншими доказами. Європейський суд переглянув власні погляди щодо екстрадиції в Казахстан та дійшов висновку, що попри наявну інформацію в міжнародних доповідях щодо серйозності ситуації з прав людини в Казахстані, немає жодних ознак того, що ситуація настільки погана, що екстрадицію в цю країну треба повністю заборонити. Так, Шарипов не заявляв про свою належність до політичної опозиції або іншої незахищеної групи. Його твердження про те, що в Казахстані будь-кому, хто підозрюється у вчиненні злочину, загрожує жорстоке поводження, занадто розпливчасте й не підкріплене жодними доказами. Ана-

логічну позицію Європейський суд висловив в постанові у справі «Елмуратов проти Російської Федерації» [16].

Отже, при прийнятті рішення про видачу доцільно перевіряти наявність міждержавних угод, час їх ратифікації, час набуття чинності, правильність надісланих запитів та інших підтверджуючих документів, а також у випадку заяв особи щодо обставин, які можуть порушити його права у запитуючій державі, суд зобов'язаний ґрунтовно вивчити ситуацію з дотриманням прав людини в цій

країні, проаналізувати доводи особи (належність до політичних партій, участь у роботі громадських організацій чи політичних рухах тощо).

Очевидно, що нові форми міжнародного співробітництва та узгодження порядку їх застосування будуть надалі сприяти розвитку судового співробітництва, зокрема, під час кримінального провадження, цілком використовуючи відповідні міжнародні і двосторонні документи та базуючись на принципах юридичної визначеності й праві на справедливий суд.

Список використаної літератури

1. *Вихрист С. М.* Видача осіб в аспекті співвідношення міжнародного та національного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / С. М. Вихрист. – Х., 2003. – 20 с.
2. *Філяніна Л. А.* Інститут видачі злочинців в угодах держав СНД: проблеми та перспективи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Л. А. Філяніна. – К., 2011. – 21 с.
3. Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.) від 13.12. 1957 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26.
4. Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 15.10.1975 р. // Там само.
5. Конвенція про запобігання злочинів геноциду та покарання за нього, яка була ухвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 9 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
6. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, із складу збройних сил на морі від 12.08.1949 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 62.
7. Конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. // Там само.
8. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 27.
9. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників від 17.03.1978 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26.
10. Закон України «Про ратифікацію Європейської конвенції про видачу правопорушників 1957 року, Додаткового протоколу 1975 року та Другого додаткового протоколу 1978 року до Конвенції» від 16.01.1998 р. // Голос України. – 1998. – 27 січ.
11. Регламент Європейського суду з прав людини від 04.11.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>
12. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 60.
13. Рішення Європейського суду у справі «Байсаков проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>
14. Рішення Європейського суду у справі «Солдатов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sc.gov.ua>
15. Рішення Європейського суду у справі «Шарипов проти Росії» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://files.sudrf.ru>
16. Рішення Європейського суду у справі «Елмуратов проти Російської Федерації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravozashitnik.at.ua>